

METAKOGNITIV STRATEGIYANING MAZMUN-MOHİYATI VA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TALQINI

N.T.Mahkamova¹

Mas'ul muallif: Mahkamova
Nilufar Tursunaliyevna, Farg'ona
davlat universiteti 1-kurs
magistranti.

Received: 01 Oktabr 2026

Accepted: 06 Oktabr 2026

Published: 11 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the
author(s). Licensee Musiqi
pedagogikasi. Madaniyat.
Etnografiya. This article is an open
access article distributed under the
terms and conditions of the
Creative Commons Attribution (CC-
BY-4.0) license.

Iqtibos uchun: Mahkamova, N. T.
METAKOGNITIV
STRATEGIYANING MAZMUN-
MOHIYATI VA PEDAGOGIK-
PSIXOLOGIK TALQINI / N. T.
Mahkamova // Musiqi
pedagogikasi. Madaniyat.
Etnografiya. — 2026. — T. 2, № 1.
— B. 40–43.

1. Farg'ona davlat universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim talabalarida metakognitiv strategiyalarni shakllantirish muammosining nazariy-metodologik asoslari yoritilgan. Metakognitsiya, metakognitiv bilim, metakognitiv ko'nikma va metakognitiv strategiya tushunchalarining mazmun-mohiyati hamda ularning o'zaro aloqadorligi pedagogik va psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Metakognitiv strategiyaning rejalashtirish, monitoring, nazorat, baholash va refleksiya kabi tarkibiy qismlari talabaning o'quv-bilish faoliyatini ongli ravishda boshqarish imkoniyatlari bilan bog'liq holda izohlangan. Shuningdek, metakognitiv strategiyalarning mustaqil ta'lim, muammoli vaziyatlarni hal etish, o'z-o'zini baholash va o'quv faoliyatini takomillashtirishdagi pedagogik imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: metakognitsiya, metakognitiv strategiya, metakognitiv bilim, metakognitiv ko'nikma, rejalashtirish, monitoring, nazorat, refleksiya, o'z-o'zini baholash, mustaqil ta'lim, oliy ta'lim, talaba.

СОДЕРЖАТЕЛЬНО-СУЩНОСТНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА И ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МЕТАКОГНИТИВНОЙ СТРАТЕГИИ

Аннотация. В статье освещаются теоретико-методологические основы проблемы формирования метакогнитивных стратегий у студентов высших образовательных учреждений. С педагогической и психологической точек зрения анализируются содержание и сущность понятий «метакогниция», «метакогнитивные знания», «метакогнитивные навыки» и «метакогнитивная стратегия», а также их взаимосвязь. Раскрывается содержание таких компонентов метакогнитивной стратегии, как планирование, мониторинг, контроль, оценивание и рефлексия, в связи с возможностями осознанного управления учебно-познавательной деятельностью студентов. Также обосновываются педагогические возможности использования метакогнитивных стратегий в самостоятельном обучении, решении проблемных ситуаций, самооценивании и совершенствовании учебной деятельности студентов.

Ключевые слова: метакогниция, метакогнитивная стратегия, метакогнитивные знания, метакогнитивные навыки, планирование, мониторинг, контроль, рефлексия, самооценивание, самостоятельное обучение, высшее образование, студент.

THE ESSENCE AND PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL INTERPRETATION OF METACOGNITIVE STRATEGIES

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of developing metacognitive strategies among higher education students. The content and essence of the concepts of metacognition, metacognitive knowledge, metacognitive skills, and metacognitive strategy are analyzed from pedagogical and psychological perspectives, with particular attention to their interrelationship. The main components of metacognitive strategy, including planning, monitoring, control, evaluation, and reflection, are discussed in relation to students' ability to consciously regulate their learning and cognitive activities. The article also highlights the pedagogical potential of metacognitive strategies in independent learning, solving problematic situations, self-assessment, and improving students' learning activities.

Keywords: metacognition, metacognitive strategy, metacognitive knowledge, metacognitive skills, planning, monitoring, control, reflection, self-assessment, independent learning, higher education, student.

Kirish. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida talabaning faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki o'zining o'quv-bilish faoliyatini mustaqil tashkil etishi, natijalarini tahlil qilishi va zarur hollarda faoliyat strategiyasini o'zgartira olishi muhim kompetensiyalardan biri sifatida qaralmoqda. Ta'lim jarayonining mazmuni va tashkil etilishidagi bunday o'zgarishlar talabaning o'z faoliyatini anglash, rejalashtirish, kuzatish, nazorat qilish va baholash imkoniyatlarini rivojlantirishni taqozo etadi.

Mazkur jarayon psixologiya va pedagogika fanlarida metakognitsiya tushunchasi bilan bog'liq holda o'rganiladi. Metakognitsiya insonning o'z bilish jarayonlari haqidagi

bilimlari hamda ushbu jarayonlarni boshqarish qobiliyatini anglatadi. J. Flavell tomonidan ushbu tushunchaning ilmiy muomalaga kiritilishi bilish jarayonlarini shaxs tomonidan anglash va boshqarish masalasiga alohida ilmiy e'tibor qaratilishiga sabab bo'lgan [1].

Metakognitiv yondashuvning muhim jihati shundan iboratki, talaba o'zining o'quv faoliyatini tashqi boshqaruv obyekti sifatida emas, balki ongli ravishda tashkil etiladigan va boshqariladigan faoliyat sifatida qabul qiladi. Bunda talaba “Men nimani bilaman?”, “Nimani bilmayman?”, “Vazifani bajarish uchun qanday strategiyadan foydalanaman?”, “Tanlagan usulim samaralimi?”, “Natijamni qanday yaxshilashim mumkin?” kabi savollar orqali o'zining bilish faoliyatini tahlil qiladi.

A. Brown metakognitiv jarayonlarni rejalashtirish, monitoring qilish va nazorat qilish bilan bog'laydi [2]. G. Schraw va D. Moshman esa metakognitiv faoliyatni metakognitiv bilim va metakognitiv boshqaruvning o'zaro birligi sifatida talqin qiladi [3]. Ushbu qarashlar metakognitiv strategiyani talabaning o'quv faoliyatini ongli ravishda boshqarish vositasi sifatida tadqiq etish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi metakognitiv strategiya tushunchasining mazmun-mohiyatini pedagogik va psixologik nuqtayi nazardan ochib berish, uning asosiy tarkibiy komponentlarini aniqlash hamda oliy ta'lim talabalarining o'quv-bilish faoliyatidagi pedagogik ahamiyatini asoslashdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- metakognitsiya tushunchasining ilmiy-nazariy mazmunini tahlil qilish;
- metakognitiv bilim va metakognitiv ko'nikma tushunchalarining o'zaro munosabatini aniqlash;
- metakognitiv strategiyaning tarkibiy komponentlarini tavsiflash;
- metakognitiv strategiyaning talabaning mustaqil ta'lim faoliyatidagi o'rnini aniqlash;
- metakognitiv strategiyalardan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini yoritish.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini metakognitsiya, o'z-o'zini boshqarish, mustaqil ta'lim va refleksiv faoliyatga oid pedagogik hamda psixologik tadqiqotlar tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy-nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, tizimlashtirish, umumlashtirish, pedagogik va psixologik adabiyotlarni o'rganish metodlaridan foydalanildi.

Metakognitiv strategiya tushunchasini aniqlashda, avvalo, “metakognitsiya” va “metakognitiv strategiya” tushunchalarini farqlash zarur. Metakognitsiya shaxsning o'z bilish jarayonlari haqidagi anglangan bilimlari va ularni boshqarish jarayonini ifodalasa, metakognitiv strategiya ushbu boshqaruvni amalga oshirishga xizmat qiladigan muayyan usul va harakatlar tizimini anglatadi.

Shu nuqtayi nazardan metakognitiv strategiyani quyidagi mantiqiy ketma-ketlik orqali ifodalash mumkin:

anglash → rejalashtirish → bajarish → monitoring → nazorat → baholash → refleksiya → korreksiya.

Mazkur ketma-ketlik talabaning o'quv vazifasini bajarish jarayonida faqat natijaga emas, balki ushbu natijaga qanday erishayotganini anglashiga ham imkon beradi.

Natijalar va muhokama. Metakognitiv strategiyaning mazmun-mohiyatini ochib berishda uning asosiy komponentlarini alohida ko'rib chiqish muhimdir.

1. Rejalashtirish. Rejalashtirish metakognitiv strategiyaning dastlabki komponenti bo'lib, talabaning oldida turgan vazifani anglash, maqsadni belgilash, mavjud resurslarni aniqlash va vazifani bajarish usullarini tanlashini nazarda tutadi.

Masalan, talaba ilmiy maqola yoki kurs ishini tayyorlashdan oldin mavzuni aniqlaydi, maqsad va vazifalarni belgilaydi, zarur adabiyotlarni tanlaydi va ishning bajarilish ketma-ketligini ishlab chiqadi. Bu jarayonda talaba o'zining avvalgi bilimlari va imkoniyatlarini ham hisobga oladi.

2. Monitoring. Monitoring - o'quv faoliyatining bajarilish jarayonini muntazam kuzatib borish va uning maqsadga muvofiqligini tahlil qilish jarayonidir.

Talaba o'ziga quyidagi savollarni berishi mumkin:

1. Men vazifani to'g'ri tushundimmi?
2. Tanlagan strategiyam maqsadga erishishga yordam beryaptimi?
3. Qaysi bosqichda qiyinchilik yuzaga kelmoqda?
4. Mavjud bilimlarim vazifani bajarish uchun yetarliimi?

Monitoringning rivojlanganligi talabaning o'z faoliyatidagi muammolarni natija olinib bo'lgandan keyin emas, balki faoliyat jarayonining o'zida aniqlashiga imkon beradi.

3. Nazorat va boshqarish. Metakognitiv nazorat talabaning o'z o'quv faoliyatini boshqarishi va zarur hollarda tanlangan strategiyani o'zgartira olishi bilan bog'liq. Agar talaba tanlagan usul samarali emasligini aniqlasa, boshqa strategiyaga murojaat qilishi mumkin. Shu jihatdan metakognitiv strategiya qat'iy va o'zgarmas harakatlar majmui emas, balki vaziyatga mos ravishda qayta tashkil etilishi mumkin bo'lgan faoliyat tizimidir. A.Brownning tadqiqotlarida ham metakognitiv faoliyat rejalashtirish, monitoring va nazorat bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatiladi [2].

4. Baholash. Baholash talabaning bajarilgan faoliyat natijasini belgilangan maqsad va mezonlar asosida tahlil qilishini anglatadi. Bunda talaba faqat “vazifani bajardim yoki bajarmadim” degan xulosaga kelmaydi, balki natijaning sifatini, qo'llangan strategiyaning samaradorligini va mavjud kamchiliklarni aniqlaydi.

O'z-o'zini baholashning bunday shakli talabaning ta'lim jarayonidagi subyektiv pozitsiyasini kuchaytiradi.

5. Refleksiya. Refleksiya metakognitiv strategiyaning muhim tarkibiy qismi bo'lib, talabaning o'z faoliyati, qarorlari, qiyinchiliklari va erishilgan natijalarini tahlil qilishini anglatadi.

Refleksiya jarayonida talaba: “Nimani o'rgandim?”, “Qanday usuldan foydalandim?”, “Qaysi jihatlar muvaffaqiyatli bo'ldi?”, “Qanday qiyinchiliklarga duch keldim?”, “Keyingi safar nimani boshqacha bajarishim kerak?” kabi savollarga javob

izlaydi.

Shunday qilib, refleksiya metakognitiv faoliyatning yakuniy bosqichi bo'lish bilan birga, keyingi faoliyatni rejalashtirish uchun ham boshlang'ich asos vazifasini bajaradi.

Metakognitiv strategiyaning pedagogik-psixologik ahamiyati

Metakognitiv strategiyalarning pedagogik ahamiyati, avvalo, talabani ta'lim jarayonidagi faolligini oshirish bilan belgilanadi. An'anaviy ta'lim jarayonida o'qituvchi ko'proq bilim beruvchi va nazorat qiluvchi subyekt sifatida namoyon bo'lsa, metakognitiv yondashuvda talabani o'z faoliyatini mustaqil boshqarishiga sharoit yaratiladi.

Bunda o'qituvchining vazifasi tayyor javobni berishdan ko'ra, talabani o'z fikrlash jarayonini anglashga yo'naltirishdan iborat bo'ladi.

Metakognitiv strategiyalarni rivojlantirishda quyidagi pedagogik vositalardan foydalanish mumkin:

Pedagogik vosita	Metakognitiv imkoniyati
Refleksiv savollar	O'z faoliyatini anglash
O'z-o'zini baholash	Natijani mustaqil tahlil qilish
“Think-aloud” usuli	Fikrlash jarayonini verbal ifodalash
Refleksiv kundalik	O'quv faoliyatini muntazam kuzatish
Muammoli vaziyatlar	Strategiya tanlash va qaror qabul qilish
Portfolio	Rivojlanish dinamikasini kuzatish
Konseptual xaritalar	Bilimlar tizimini anglash
Loyihaviy faoliyat	Rejalashtirish va o'zini nazorat qilish

Metakognitiv strategiyalar talabani mustaqil ta'lim faoliyatida ham alohida ahamiyatga ega. Chunki mustaqil ta'lim sharoitida o'qituvchining bevosita nazorati kamayadi va talabani o'z faoliyatini tashkil etish qobiliyati muhim omilga aylanadi.

Zimmerman o'z-o'zini boshqaruvchi ta'lim jarayonini maqsad qo'yish, strategiyani tanlash, faoliyatni kuzatish va natijani baholash kabi jarayonlar bilan bog'laydi [6]. Shu sababli metakognitiv strategiyalarni rivojlantirish o'z-o'zini boshqarishga asoslangan ta'limning muhim tarkibiy sharti sifatida qaralishi mumkin.

G. Schraw metakognitiv xabardorlikni o'quvchilarning o'z bilimlari va bilish faoliyati haqida ongli tasavvurga ega bo'lishi bilan bog'laydi [5]. Bu esa metakognitiv strategiyalarni rivojlantirish nafaqat o'quv natijalariga, balki talabani o'z ta'lim jarayoniga nisbatan mas'uliyatli munosabatini shakllantirishga ham xizmat qilishini ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'lim talabalarida metakognitiv strategiyalarni shakllantirish quyidagi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi:

- talabani o'quv maqsadlarini aniq belgilashi;
- o'z bilim va imkoniyatlarini real baholashi;
- o'quv faoliyatini mustaqil rejalashtirishi;
- qo'llanilayotgan strategiyaning samaradorligini kuzatishi;
- xatolarni o'z vaqtida aniqlashi;
- zarur hollarda o'quv strategiyasini o'zgartirishi;
- o'z-o'zini baholashi;
- o'z faoliyatiga refleksiv munosabatni shakllantirishi.

Demak, metakognitiv strategiya alohida bir metod yoki texnika emas, balki talabani o'z bilish faoliyatini anglash va boshqarishga yo'naltirilgan o'zaro bog'liq harakatlar tizimidir.

Xulosa. Metakognitiv strategiyaning mazmun-mohiyatini pedagogik va psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilish natijasida uning talabani o'quv-bilish faoliyatini ongli ravishda tashkil etishi va boshqarishida muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi.

Metakognitsiya shaxsning o'z bilish jarayonlari haqidagi bilimlari va ularni boshqarish imkoniyatlarini ifodalasa, metakognitiv strategiya ushbu imkoniyatlarni amaliy faoliyatga tatbiq etishga xizmat qiluvchi harakatlar tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Uning asosiy komponentlari rejalashtirish, monitoring, nazorat, baholash va refleksiyadan iborat.

Oliy ta'lim sharoitida metakognitiv strategiyalardan foydalanish talabani mustaqil ta'lim faoliyatini samarali tashkil etishi, o'z bilimlarini tahlil qilishi, yuzaga kelayotgan qiyinchiliklarni aniqlashi va ularga mos strategik yechimlarni ishlab chiqishiga imkon beradi.

Shu sababli metakognitiv strategiyalarni rivojlantirishni oliy ta'lim jarayonining mazmuni, metodlari va pedagogik shart-sharoitlari bilan uzviy bog'liq holda tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Ayniqsa, refleksiv topshiriqlar, o'z-o'zini baholash, muammoli vaziyatlar, loyihaviy faoliyat, refleksiv kundaliklar va strategik savollardan tizimli foydalanish talabalarining metakognitiv faoliyatini rivojlantirish uchun metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, No. 10. – P. 906–911.
- [2] Brown A.L. Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms //

Metacognition, Motivation, and Understanding / Ed. F.E. Weinert, R.H. Kluwe. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1987. – P. 65–116.

[3] Schraw G., Moshman D. Metacognitive theories // Educational Psychology Review. – 1995. – Vol. 7. – P. 351–371.

[4] O'Malley J.M., Chamot A.U. Learning Strategies in Second Language Acquisition. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

[5] Schraw G. Promoting general metacognitive awareness // Instructional Science. – 1998. – Vol. 26. – P. 113–125.

[6] Zimmerman B.J. Becoming a self-regulated learner: An overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70.

[7] Dilova N.G. Bo'lajak o'qituvchilarda shaxslararo munosabatlarga kirishish kompetensiyalarini shakllantirish usullari // Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – 2026. – Vol. 1, Issue 4. – B. 9–16.

